Ігор ПИЛИПЕНКО
аспірант Національної академії
прокуратури України
igorphillip4-9-4@mail.ru

УДК 343

ВІДПОВІДНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ САМОПРАВСТВА ЗАГАЛЬНИМ ПРИНЦИПАМ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ

Проблема злочинності взагалі і караності будь-якого правопорушення завжди були й залишаються в центрі уваги держави. Власне, встановлення кримінальної відповідальності за деструктивні форми поведінки – це частина державної політики. Одним зі способів впливу на такі негативні чинники є криміналізація. Від її якості залежить дієвість та ефективність норми кримінального законодавства. Оцінку криміналізації конкретного злочинного діяння доцільно надавати шляхом встановлення її відповідності принципам криміналізації, що, у свою чергу, є критерієм її якості.

Останнім часом питання підстав і принципів криміналізації вивчали такі науковці, як: Д.О. Балобанова, В.М. Кудрявцев, О.М. Литвак, А.М. Орлеан, П.Л. Фріс, О.М. Яковлєв та інші. Деякі вчені, зокрема М.Г. Арманов, О.М. Бульба, В.І. Возьний, А.Р. Маркевич, А.О. Чернов, досліджували кримінально-правові та кримінологічні аспекти самоправства.

Питання відповідності криміналізації певного діяння принципам криміналізації діянь завжди є актуальним під час встановлення відповідальності за раніше не карані вчинки та потребує розгляду при внесенні пропозицій щодо удосконалення чинних кримінально-правових норм. На жаль, учені, висловлюючи свої побажання щодо внесення змін до Кримінального кодексу України (КК України) для підвищення ефективності його застосування, оминають їх увагою. Це, в свою чергу, призводить до безпідставних та алогічних змін у законодавстві. Для уникнення вказаних помилок слід проаналізувати, наскільки криміналізація певних неправомірних форм поведінки відповідає загальним принципам криміналізації. Однією із форм такої поведінки є самоправство. Його особливість – широкий спектр об'єктів кримінально-правової охорони, що зазнають негативного впливу внаслідок самоправного діяння. Це не лише авторитет органів державної влади чи місцевого самоврядування, а й установлений законом порядок вирішення спорів, реалізації громадянами своїх прав та обов'язків. Відтак, метою статті є аналіз процесу відповідності криміналізації самоправства принципам її здійснення.

Для вирішення поставленого завдання необхідно надати визначення криміналізації та її принципам. Позиції науковців щодо поняття криміналізації різні, проте всі вони характеризують криміналізацію як процес діяльності законодавця з віднесення певної поведінки до злочинної. Результатом криміналізації визнається прийняття кримінально-правової норми. Криміналізація такого діяння в правовій державі має ґрунтуватись не лише на волі законодавця або бажанні пануючого класу, а й на цілком реальних обставинах, таких як суспільна небезпечність діяння, поширеність його в

© *Пилипенко І., 2016*

межах держави або певна одинична підстава криміналізації, що має великий суспільний резонанс. Законодавцю у цьому процесі надається важлива роль, оскільки він має, дотримуючись правил юридичної техніки, прийняти рішення про криміналізацію, створивши або змінивши кримінально-правову норму.

Таким чином, якщо певна форма поширеної в межах країни поведінки вважається суспільно небезпечною, держава відповідним чином на неї реагує. Найбільш жорстка форма реагування – протидія засобами кримінальної репресії, тобто встановлення злочинності та караності поведінки, що має відповідати певним принципам, які в доктрині права одержали назву «принципи криміналізації».

Згідно з визначенням, принципи криміналізації – яке надавали В.М. Кудрявцев та О.М. Яковлєв, це науково обґрунтовані та свідомо застосовувані загальні правила і критерії оцінки допустимості та доцільності кримінально-правової новели, яка встановлює чи змінює відповідальність за конкретний вид діянь [1, 208]. На нашу думку, вчені правильно наголошують на тому, що це передусім правила. Мовознавці тлумачать правила як положення, твердження, що виражають закономірність, постійне співвідношення певних явищ [2, 356]. Водночас важко погодитися з тим, що принципами можуть бути і критерії оцінки допустимості та доцільності кримінально-правової новели. Форма поведінки має оцінюватися лише з точки зору підстав криміналізації, а саме – її суспільної небезпечності та відносної поширеності. Принципами ж мають бути лише правила, встановлені для того, щоб законодавець в процесі прийняття кримінально-правових норм керувався ними. Таким чином, принципами криміналізації є сукупність загальних правил, що застосовуються законодавцем при оцінюванні індивідуальних форм поведінки, а також при формулюванні та внесенні в закон кримінально-правових норм, які дозволяють, заохочують або забороняють під загрозою кримінального покарання конкретні форми цієї поведінки.

Щоб досягнути окресленої мети, необхідно розглянути й питання юридичної техніки, під якою в науковій літературі розуміють систему професійних юридичних правил і засобів, використовуваних при складанні правових актів і здійсненні іншої юридичної діяльності у сферах правотворчості, правоінтерпретації, владної та невладної реалізації права, що забезпечують досконалість його форми і змісту [3, 50]. Однак із визначення вбачається, що ця категорія надто широка, щоб вважати її регулятором процесу створення норм, оскільки юридична техніка передбачає: крім іншого, вимоги відсутності прогалин, недопустимості внутрішніх і зовнішніх протиріч, наявності компромісів тощо [4, 424]. Натомість функцію регулювання створення правових норм покладено на законодавчу техніку, яка є видовою категорією юридичної техніки. З нею ми і пов'язуємо дотримання принципів криміналізації, адже без її врахування неможливо запропонувати дієві зміни до кримінального законодавства. Отже, вважаємо, що з-поміж усіх принципів криміналізації, розроблених наукою кримінального права, до уваги в процесі криміналізації мають братися ті, що безпосередньо стосуються створення норм і ґрунтуються на правилах законодавчої техніки. Пропозиції щодо необхідності врахування таких принципів криміналізації вносили як радянські вчені [1], так і сучасні [5]. До таких принципів належать: 1) принцип безпробільності закону і ненадмірності заборони; 2) принцип системної несуперечності; 3) принцип процесуальної здійсненності кримінального переслідування; 4) принцип співрозмірності санкції та економії репресії.

Кримінальна відповідальність за самоправство в окресленому аспекті має низку недоліків. Охарактеризуємо норму ст. 356 Кримінального кодексу України (КК України) стосовно дотримання кожного з цих принципів. Дотримання *принципу безпробільності закону і ненадмірності заборони* означає необхідність запобігання нормативним прогалинам чи, навпаки, надлишковості в системі чинного кримінального законодавства при створенні новели [1, 235]. У найпершому принципі міжнародного кримінального права, сформульованому у ст. 22 Римського статуту міжнародного кримінального суду, зазначено, що немає злочину без вказівки на те в законі

www.visnyknapu.gp.gov.ua

(лат. *Nullum crimen sine lege*) [6]. Охопити різні форми самоправної поведінки, запобігти їм у кримінальному законодавстві повинні норми не лише ст. 356 КК України, а й ст. 355 КК України (Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань). Склади злочинів, передбачених цими нормами, об'єднані спільним видовим об'єктом – встановленим порядком реалізації громадянами своїх прав та виконання обов'язків, а також метою – здійсненням свого дійсного чи гаданого права всупереч встановленому законом порядку. Однак, як свідчать статистичні показники, самоправство має більшу відносну поширеність на території України (див. таблицю нижче).

Статистичні дані злочинів, передбачених у статтях 355, 356 КК України

Рік	Стаття 355		Стаття 356	
	Всього обліковано	Спрямовано до суду	Всього обліковано	Спрямовано до суду
2013	414	45	2636	47
2014	329	20	2645	36
2015	261	16	2718	20

Законодавець для уникнення прогалин у регулюванні суспільних відносин передбачив у законі кримінальну відповідальність не за одну, а за дві форми реалізації своїх інтересів всупереч встановленому законом порядку. Відсутність прогалин у законодавстві є запорукою ефективної діяльності правозастосовників. Проте мовознавцями слово «прогалина» тлумачиться як упущення, пропуск, вада [7, 147]. Охоплення законом усіх форм певної поведінки не гарантує відсутність прогалин у ньому. Отже, прогалину можна розуміти у більш широкому значенні, ніж лише як неврахування певних злочинних форм поведінки. Прогалинами є й інші недоліки, зумовлені недотриманням правил законодавчої техніки, що ускладнюють застосування норми.

Найперша складність застосування норми ст. 356 КК України полягає у визначенні суспільних відносин, на які посягає самоправство. Вважаємо, що причина у нечіткій назві Розділу XV Особливої частини КК України, яка має відображати родовий об'єкт групи складів злочинів, що в ньому містяться. До цього розділу віднесено діяння, що посягають не лише на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та законну професійну діяльність журналістів. У ньому містяться також норми про злочини, видовим об'єктом яких є відносини у сфері забезпечення порядку реалізації прав та виконання обов'язків, у тому числі й про самоправство. Помилково стверджувати, що самоправство посягає на відносини із захисту авторитету держави. Самоправна поведінка спрямована лише на задоволення власних інтересів чи інтересів інших осіб. Спростити процес застосування норми про кримінальну відповідальність за самоправство можливо, розширивши в законі поняття родового об'єкта злочинів, віднесених до Розділу XV Особливої частини КК України, змінивши, відповідним чином, назву цього розділу на таку: «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, встановленого законом порядку реалізації громадянами своїх прав та виконання обов'язків, об'єднань громадян та злочини проти журналістів».

Криміналізація також має відповідати *принципу системної несуперечності*, при врахуванні якого важливо усвідомлювати, чи не визнає проектована криміналізація злочинним те, що дозволено чинним законодавством [5, 165]. Водночас криміналізація діяння доцільна тільки тоді, коли немає і не може бути норми, що достатньо ефективно регулює відповідні відносини методами інших галузей права [8, 71]. Отже, доцільна криміналізація лише найбільш суспільно небезпечних форм самоправства. Протидія його менш небезпечним формам, а також запобігання їм іншими, окрім заборони, методами правового регулювання здійснюється за допомогою інших норм з різних галузей законодавства, яким кримінально-правова норма, на наш погляд, не суперечить.

Окрім досліджуваної норми кримінального права прямо чи опосередковано запобігати самоправству повинні норми, наприклад, про адміністративні правопорушення (ст. 186 КУпАП), норми цивільно-

го законодавства (статті 19, 20 ЦК України). Перші встановлюють відповідальність за самоправство, що не завдало істотної шкоди громадянам або державним чи громадським організаціям. Другі регламентують правила самозахисту цивільних прав. У цих нормах передбачаються різні методи правового регулювання суспільних відносин, а тому суперечностей між собою вони не мають. Запобігати самоправним діям повинні норми Конституції України, зокрема ст. 124, що декларує право громадян на справедливий суд, а також цивільні процесуальні норми, що встановлюють порядок звернення до суду, розгляду та вирішення цивільних спорів. Кримінально-правова норма та інші законодавчі засоби протидії самоправству мають забезпечити виконання принципів гуманізму та економії кримінальної репресії у сфері кримінального права.

На практиці можлива внутрішня суперечливість норми ст. 356 КК України з нормами, що встановлюють відповідальність за крадіжку, грабіж, вимагання. Так, вироком Ясинуватського міськрайонного суду Донецької області від 01.11.2013 Т. визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 186 КК України. Згідно з цим вироком 11 грудня 2012 року приблизно об 11:30 Т. умисно, з корисливих спонукань, перебуваючи в приміщенні Дому побуту «Восход», з метою реалізації своєї злочинної мети підійшла до вітрини, на якій знаходився одяг, що реалізується ПП «О» та перебуває у власності О., незважаючи на заборону і перешкоджання останньої, відкрито заволоділа одягом, заподіявши матеріальну шкоду О. у розмірі 550 грн. Апеляційний суд Донецької області своєю ухвалою від 24.02.2014 перекваліфікував дії винної за ст. 356 КК України, мотивуючи це тим, що обов'язковою суб'єктивною ознакою грабежу є корисливий мотив – незаконне збагачення за рахунок чужого майна та корислива мета – збагатитися самому або незаконно збагатити інших осіб. При цьому відповідно до матеріалів справи між Т. та О. склалися цивільно-правові відносини, що підтверджується розпискою, згідно з якою О. отримала у борг від Т. 6 200 рублів РФ та зобов'язалась повернути вказані кошти на першу вимогу. Зобов'язання своє О. порушила. Таким чином, у Т. був намір повернути борг від О. за рахунок речей, які реалізовувала остання, тобто намір на самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорюється іншими особами, якщо такими діями була заподіяна значна шкода цим особам [9]. Цей приклад демонструє, що правозастосовники можуть сплутати різні сфери захисту суспільних відносин, не виявивши різниці між захистом власності та захистом встановленого порядку вирішення спорів щодо власності.

На нашу думку, необхідно внести зміни до ст. 356 КК України, які допоможуть запобігти подібним випадкам неправильної кваліфікації діяння. Так, у нормі зазначено, що значна шкода може заподіюватися, зокрема, інтересам громадянина та інтересам власника. Однак на інтереси власника не варто вказувати, оскільки вони охоплюються поняттям «інтереси громадянина». Право громадянина на власність гарантується Конституцією України. При цьому власником може бути не лише громадянин як фізична особа, а й об'єднання громадян як юридична особа (підприємство, установа, організація, а також іноземні громадяни, особи без громадянства). Отже, формулювання «інтереси власника» слід виключити з норми ст. 356 КК України, а словосполучення «інтересам громадянина» замінити словосполученням «інтересам фізичних чи юридичних осіб».

Криміналісти виділяють також *принцип процесуальної здійсненності кримінального переслідування*, пов'язуючи його дотримання з таким способом формулювання ознак складу злочину, за якого факт його існування у більшості випадків міг бути виявлений і доказаний: а) з достатнім ступенем достовірності; б) процесуально допустимими засобами; в) без шкоди для моральності та соціально позитивних міжособистісних зв'язків людей [1, 232]. Вважаємо цей перелік неповним. Передусім додержання цього принципу залежить від правильного визначення законодавцем того, чи допускається можливість застосування державного примусу та кримінального покарання у випадках вчинення суспільно небезпечного діяння.

www.visnyknapu.gp.gov.ua

Недодержання вказаного принципу призводить до появи в кримінальному законодавстві так званих мертвих норм, практика застосування яких відсутня [10, 30]. Норма ст. 356 КК України не є «мертвою», але ми не можемо ігнорувати той факт, що випадків, схожих з наведеним вище прикладом, багато. У правозастосовній практиці органів досудового розслідування і судів діяння, які належить кваліфікувати як самоправство, часто отримують більш «традиційну» кваліфікацію, наприклад, крадіжка, грабіж, вимагання тощо. Зменшити кількість помилок можна за допомогою роз'яснень щодо правильності кваліфікації самоправства, у тому числі в актах вищих судів України. Головна відмінність між злочинами проти власності та самоправними злочинами полягає у тому, що перші посягають на відносини власності, а другі – на порядок вирішення спорів, у тому числі щодо власності.

Криміналізуючи діяння, важко передбачити межі застосування норми. Однак ми погоджуємося із тим, у який спосіб законодавець описав об'єктивну сторону самоправства. Зокрема, правомірність дій має бути оспорено. Таким чином, кримінально караними будуть лише ті випадки самоправства, де є компонент оспорюваності з боку окремого громадянина, підприємства, установи чи організації. Крім економії кримінальної репресії це дасть можливість уникнути соціально негативних наслідків, зокрема міжособистісних, адже кримінальне переслідування буде ініціюватися лише за бажанням потерпілого.

Криміналізація охоплює і пеналізацію суспільно небезпечного діяння щодо визначення виду та розміру покарання за вчинення конкретного злочину. Важливість врахування правил законодавчої техніки при створенні кримінально-правової норми стосується також справедливого визначення санкцій. У цьому аспекті необхідно дотримуватися *принципу співрозмірності санкції та економії репресії*. Суворіше покарання має встановлюватись за посягання на більш цінний об'єкт; за умисний злочин порівняно з необережним; за діяння, що спричинило більш значну шкоду, порівняно з діянням, що потягнуло менш небезпечні наслідки, тощо [1, 240]. Якщо встановити в санкції норми занадто суворе покарання, на практиці будуть призначати лише ті покарання, що становлять найнижчу межу. Це пояснюється тим, що робота правозастосовника має диспозитивний характер в межах загальних засад призначення покарання, визначених ст. 65 КК України, а тому при їх врахуванні він керуватиметься принципами необхідності й достатності покарання для виправлення особи та попередження нових злочинів. Таким чином, ці засади не дадуть змоги призначити більш суворе покарання за самоправство, хоч таке покарання і буде міститись у санкції статті.

Для перевірки правильності закріплення у законодавстві виду і розміру покарання нерідко використовують порівняльний метод. Зокрема, діяння ставлять в один ряд з іншими, близькими йому за характером і ступенем суспільної небезпечності [10, 30]. Якщо характер суспільної небезпечності становить його якість, що передусім визначається суспільною цінністю об'єкта посягання, то ступінь суспільної небезпечності діяння визначається, головним чином, способом вчинення злочину та розміром заподіяної шкоди [11, 81]. За цими показниками злочин, передбачений ст. 356 КК України, подібний до злочинів, що виражаються в інших формах дій, всупереч встановленому законом порядку. Це норма ст. 355 КК України. Найменш суворе покарання за самоправство встановлене у виді штрафу. Санкція не передбачає примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань цього виду покарання, а найбільш м'яким визнає виправні роботи на строк до двох років. Санкція ч. 1 ст. 355 КК України найсуворішим покаранням визнає обмеження волі на строк до двох років, а ст. 356 КК України – арешт на строк до трьох місяців. Законодавець встановлював ці покарання, зважаючи на приблизно однакову суспільну небезпечність цих злочинів, передбачивши ширший перелік покарань та більшу їх суворість для ч. 1 ст. 355 КК України. Тому цей принцип можна вважати дотриманим.

Отже, проведений аналіз засвідчив наявність потреби вдосконалення норми про кримінальну відповідальність за самоправство для приведення її у відповідність із правилами законодавчої техніки

і основними принципами криміналізації. На це спрямовані пропозиції, висловлені у статті. Пропонуємо назву Розділу XV Особливої частини КК України викласти таким чином: «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, встановленого законом порядку реалізації громадянами своїх прав та виконання обов'язків, об'єднань громадян та злочини проти журналістів». Усунення внутрішніх суперечностей та помилок, у тому числі під час кваліфікації, можливе шляхом викладу ст. 356 КК України у наступній редакції: «Самоправство, тобто самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорюється окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам фізичних чи юридичних осіб, державним чи громадським інтересам».

Список використаних джерел:

1. Основания уголовно-правового запрета: Криминализация и декриминализация / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева. – М.: Наука, 1982. – 304 с.
2. *Івченко А.О.* Тлумачний словник української мови / А.О. Івченко. – Х.: Фоліо, 2002. – 540 с.
3. *Давыдова М.Л.* Юридическая техника: проблемы теории и методологии: моногр. / М.Л. Давыдова; ГОУ ВПО «ВолГУ». – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2009. – 318 с.
4. *Венгеров А.Б.* Теория государства и права / А.Б. Венгеров. – М.: Юриспруденция, 1999.
5. *Балобанова Д.О.* Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Балобанова Дар'я Олександрівна. – Одеса, 2007. – 200 с.
6. Римський статут міжнародного кримінального суду: міжнар. документ від 17 липня 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588
7. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
8. *Злобин Г.А.* Основания уголовно-правового запрета / Г.А. Злобин // Советское государство и право. – 1980. – № 1.
9. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38367096
10. *Орлеан А.М.* Теоретические основы исследования оснований и принципов криминализации конкретного деяния / А.М. Орлеан // Вектор науки ТГУ. – Серия «Юридические науки». – 2013. – № 3(14). – С. 28–31.
11. *Коржанський М.Й.* Кримінальне право і законодавство України: Частина Загальна: підруч. / М.Й. Коржанський. – К.: Атіка, 2001.

Ігор ПИЛИПЕНКО

ВІДПОВІДНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ САМОПРАВСТВА ЗАГАЛЬНИМ ПРИНЦИПАМ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ

Проаналізовано дотримання принципів криміналізації при віднесенні самоправства до кримінально караних діянь. Внесено пропозиції щодо змін до чинного законодавства. З'ясовано, що норма про кримінальну відповідальність за самоправство не відповідає, зокрема, такому принципу криміналізації, як системно-правова несуперечність. Запропоновано внести зміни до назви Розділу XV Особливої частини КК України та конкретизувати зміст ст. 356 КК України для усунення внутрішніх суперечностей з нормами про кримінальну відповідальність за злочини проти власності та полегшення процесу кваліфікації самоправства.

Ключові слова: принципи криміналізації; законодавча техніка; самоправство; співрозмірність санкції; суспільна небезпечність; суспільні відносини; юридична техніка.

www.visnyknapu.gp.gov.ua

Игорь ПИЛИПЕНКО

СООТВЕТСТВИЕ КРИМИНАЛИЗАЦИИ САМОУПРАВСТВА ОБЩИМ ПРИНЦИПАМ ЕЁ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Проанализировано соблюдение принципов криминализации при отнесении самоуправства к числу уголовно наказуемых деяний. Внесены предложения, касающиеся изменений действующего законодательства. Выяснено, что норма об уголовной ответственности за самоуправство не отвечает, в частности, такому принципу криминализации, как системно-правовая непротиворечивость. Предложено внести изменения в название Раздела XV Особенной части УК Украины и конкретизировать содержание ст. 356 УК Украины во избежание внутренних противоречий с нормами об уголовной ответственности за преступления против собственности и облегчения процесса квалификации самоуправства.

Ключевые слова: принципы криминализации; законодательная техника; самоуправство; соразмерность санкции; общественная опасность; общественные отношения; юридическая техника.

Ihor PYLYPENKO

COMPLIANCE CRIMINALIZATION OF ARBITRARINESS GENERAL PRINCIPLES FOR ITS IMPLEMENTATION

This article analyzes compliance with the principles of criminalization of arbitrariness in assigning the number of penal acts. The analysis put forward a number of proposals relating to amendments to existing legislation. It was found that the rate of criminal liability for arbitrariness does not comply, in particular, such as the principle of criminalization like a legal system consistency. Proposed to amend the title of Section XV of the Criminal Code of Ukraine and the precise meaning of Art. 356 Criminal Code of Ukraine in order to avoid conflict with the internal rules of responsibility for crimes against property and facilitate the qualification of arbitrariness.

Keywords: criminalization principles; legislative technique; arbitrariness; proportionality of sanctions; public danger; public relations; law appliances.